

lerin sohbetinde bulundu. Cüneyd-i Bağdâdî'nin kendisine yazdığı bir mektup vesilesiyle onunla ilişki kurdu. Fütüvvet* ehlinin en seçkinlerinden olan Dîneverî bir süre Nîşâbur'da ikamet edip tasavvufî konularda çok etkili vaazlar verdikten sonra önce Tirmizî'e, ardından da Semerkant'a gitti ve orada vefat etti.

İbn Hafîf'in vecd ve cezbe sahibi bir sûfî olarak tanıttığı Dîneverî'ye göre zikrin en aşağı derecesi sâlikin Allah'tan başka her şeyi unutması, en üst derecesi ise sûfînin zikir esnasında zikri de unutarak zikredilen (Allah) ile istiğrak halinde olmasıdır. Bunun "fenâda fenâ" (fenâ fi'l-fenâ) hali olduğunu belirten Dîneverî, yıldızları gören Hz. İbrâhim'in, "İşte rabbim budur" (el-En'âm 6/76) demesini de cem'u'l-cem' ve aynü'l-cem' haliyle açıklar. Dîneverî'de müşahede fikri önemli bir yer tutar. Ona göre bazı insanlar eşyanın bilgisiyle Allah'a ulaşırlar; eşyayı eşya olarak müşahade ederek bu sayede Allah'a vâsil olurlar. Bazıları Hakk'ın bilgisinden uzaklaşmaksızın Hak'tan eşyaya döner, eşyayı temaşa ederler; her gördükleri şeyden önce mutlaka Hakk'ı yani Hakk'ın eşyadaki tecellisini temaşa ederler. Bazıları ise eşyadan Allah'a giden yolu bulamadıkları için eşyada takılır kalır, Hakk'ı müşahade edemezler. Dîneverî'ye göre kalbin bilgisi (mükâşefe) ittisâl* ile dir. Allah bu bilgiye ehil olmayan kullarını hizmetle meşgul eder.

Dîneverî bir fütüvvet ehli olarak dürüstlüğü (sıdk) iyi insan olmanın şartı sayar. Samimi ve dürüst olmayan hiçbir hal ve harekete değer vermez. Bu açıdan çağındaki mutasavvıfların gerçek tasavvuftan uzaklaştıklarını görerek bu durumdan yakınır. Sahte sofuların tamaha fazilet, edepsizliğe samimiyet, gerçekten ayrılmaya şatah, helâl olmayan şeylerden zevk almaya hoş rızık, nefsin arzularına uymaya iptilâ, dünya ihtirasına vuslat, ahlâksızlığa cesaret, cimriliğe metanet, dilencilliğe meslek ve saçma sapan sözlere melâmet dediklerini ifade ederek çevresini bu yanlışlıklara karşı uyarmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Tabakât*, s. 475-478; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 383; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 218; Herevî, *Tabakât*, s. 363, 364; Münâvî, *el-Kevâkib*, II, 11; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 122; Câmî, *Nefahât*, s. 144; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 193; Sezgin, *GAS*, I, 649.

ERHAN YETİK

DİNEVERÎ, Nasr b. Ya'kûb

(نصر بن يعقوب الدینوری)

Ebû Sa'd (Saîd) Nasr
b. Ya'kûb ed-Dîneverî
(ö. 410/1020 [?])

Daha çok *et-Ta'birü'l-Kâdirî* adlı
eseriyle tanınan müellif,
kâtip ve şair.

Hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Eserleri ve hakkında söylenenler dikkate alındığında kabiliyetli ve çok yönlü bir edip ve sanatkâr olduğu anlaşılar. Büveyhîler'in meşhur veziri İbn Abbâd (ö. 385/995), okuduğu bir eseri ve şiiriyle ilgili olarak Dîneverî'ye yazdığı mektupta ilmî ve edebî şahsiyetinden, karakterinden övgüyle söz etmektedir (bk. Seâlibî, IV, 449-450).

Dîneverî, Sultan Mahmûd-ı Gaznevî devrinde (998-1030) Dîvân-ı İnşâ'da kâtip olarak çalışmış ve bu sırada Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'a gönderilen mektupları o kaleme almıştır. Bir süre Nîşâbur'da malî işlerle ilgili bir görevde bulunan Dîneverî'nin yaklaşık 410 (1020) yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Çok şiir yazdığı kaydedilmekle beraber bir divanının bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Ancak büyük bir bölümü İbn Abbâd ile Ebû Muhammed el-Hâzin gibi kişiler hakkında yazdığı kasidelerden ibaret olan şiirleri çeşitli edebî ve tarihî eserlerde yer almaktadır.

Eserleri. *et-Ta'birü'l-Kâdirî* (el-Kâdirî fi't-ta'bir, el-Câmî u'l-kebir fi't-ta'bir). Rüya tabiri ve rüya tabircilerine dair olan bu eserini 397'de (1006) tamamlayıp Halife Kâdir-Billâh'a sunmuştur. Eser, bu alanda yazılıp günümüze kadar gelen en eski kitaplardan biridir. Dîneverî eserinde 600 tabirci hakkında bilgi vermektedir (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3932; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 544; diğer nüshaları için bk. GAL [Ar.], IV, 329-330). Şehâbeddin İbn Arabşah tarafından manzum olarak Türkçe'ye çevrilen (*Keşfü'z-zunûn*, I, 417) *et-Ta'birü'l-Kâdirî* ayrıca Farsça'ya da tercüme edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1718). Ebû Ali Hüseyin b. Hasan el-Halîlî'nin *Müntehabü'l-kelâm 'alâ tefsiri'l-ahlâm* (Bulak 1284) adlı kitabı, *el-Kâdirî fi't-ta'bir* ile İbn Sîrîn'e (ö. 110/728) isnat edilen *Kitâbü Ta'birü'r-rü'yâ* (Kahire 1281; Luknov 1874; Bombay 1879) adlı eserden yapılan seçmeleri ihtiva etmektedir.

Dîneverî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri şunlardır: *Şimârü'l-üns*

fi teşbihâtü'l-fürs, Ravâ'î u't-tevcihât min (fi) bedâ'î i't-teşbihât, *Huqqatü'l-cevâhir fi'l-mefâhîr*, *Kitâbü'l-Ed'îye* (Seâlibî, s. 450; Kütübî, IV, 196).

BİBLİYOGRAFYA :

Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, IV, 449-452; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 196; *Keşfü'z-zunûn*, I, 417, 523, 914; Brockelmann, *GAL* (Ar.), IV, 329-330; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 490; Ziriklî, *el-A'âm*, VIII, 352; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'elîfîn*, VII, 93-94; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXVII, 547; T. Fahd, "Dinawari", *EJ²* (İng.), II, 300-301; İbrahim Kafesoğlu, "İbn Arabşah", *İA*, V/2, s. 699; "İbn Sîrîn", *a.e.*, V/2, s. 824.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

DİNİ MÜSİKİ

Türk müsikisinin
daha çok söz müsikisine
dayalı bölümü.

Türk müsikisi formları genel hatları yanında daha çok icra bakımından saz müsikisi (enstrümantal müzik) ve sözlü müsikî (vokal müzik) olarak ikiye ayrılır. Sözlü müsikî de kendi içinde dinî müsikî ve din dışı (lâdinî, profan) müsikî ana başlıklarıyla iki ayrı bölümde incelenir. Türk dinî müsikisi yüzyıllar boyu yaşanan İslâmî hayatın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in prensipleri, Hz. Peygamber ve ashabının uygulamaları yanında tasavvufun ortaya çıkışından sonra bu doğrultuda teşekkül eden dinî hayat zamanla camilerde, tekkelerde, muhtelif tarikat toplantılarında yapılan ibadetler ve zikir esnasında çeşitli vesilelerle icra edilen ve dinî müsikî adını alan bir müsikîyi meydana getirmiştir.

Türk dinî müsikisi, nitelik bakımından cami müsikisi ve tekke (tasavvuf) müsikisi olmak üzere iki türde incelenmiştir. Ortak birçok vasıfları olmakla beraber cami ve tekke müsikilerinde ayrı ayrı üslûp ve tavırların mevcut olduğu bilinmektedir. Cami müsikisinin daha çok ciddiyet ve zâhidâne bir mahiyet taşımasına karşılık tekke müsikisinde tasavvufî bir lirizm ve coşku hâkimdir.

Cami müsikisi, gerek ibadet esnasında gerekse ibadet öncesi ve sonrasında ortaya çıkan, çoğunlukla irticâle dayalı (önceden bestelenmemiş) nağmelerden meydana gelen ses müsikisinden ibarettir. Buna göre cami müsikisi formları, belirli seviyede müsikî bilgi ve kültürüne sahip müezzin veya müezzinler tarafından okunan ezan, kâmetten önceki dua ve sûreler (İhlâs vb.), kâmet, namazın cemaatle kılınması sırasında ima-

mın kıraati, selâmdan sonra müezzinler tarafından okunan tesbîhat ve dualar şeklinde sıralanabilir. Bunların dışında değişik zaman ve yerlerde okunmakla birlikte cami müsikisi türleri içine giren temcîd, salâ (salât), münâcât, tekbir, salât-ı ümmiyye, mevlid, mi'râciye, Muhammediye, tevşîh, carni na'tı ve ramazan ilâhileri de önemli birer form olarak ortaya çıkmaktadır (bk. CAMÎ MÜSİKİSİ).

Tekke müsikisi ise cehrî tarikatların zikirleri esnasında daha çok ritme dayalı, bazan bir veya birkaç enstrümanın da iştirâkiyle ortaya çıkan müsikidir. Tekke müsikisi formları şu şekilde sıralanabilir: Mevlevî âyini, mersiye, kaside, ism-i celâl, durak, şugul, savt ve nefes. Na't ve ilâhi formları ortak özellikleri gereği hem cami hem de tekkede okunmaktadır; bu ise her iki müsikide de müşterek taraflar olduğunu gösterir. Ancak tekke ilâhileri bazan müsikî aletleri refakatinde okunabildiği halde cami ilâhilerinde bu mümkün değildir (bk. TEKKE MÜSİKİSİ).

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, III, 54; Ergun, *Antoloji*, I, 11, 13; Nuri Özcan, *Onsekizinci Asırda Osmanlılarda Dinî Müsikî* (doktora tezi, 1982), MÜ İlahiyat Fakültesi, s. 2-3, 10-11.

NURİ ÖZCAN

DİNSİZLİK

(bk. İLHÂD).

DİPLOMATİK

Belgelerin özelliğini inceleyen bilim dalı.

Grekçe asıllı bir kelime olan *diploma* "ikiye katlanmış şey, katlanmış kâğıt" anlamına gelir. Kelime eski Yunan'da "iki levha arasına yazılmış hukuk akdi" için de kullanılmıştır. Latince'deki karşılığı ise "tavsiyenâme veya salâhiyet kâğıdı"dır. Roma'da imparator veya senato tarafından posta vasıtalarında kullanılmak üzere verilen pasaporta ve askerlik yapanlara bazı imkânlar sağlayan imtiyaznâmeye de diploma denmiştir. Ortaçağ'da resmî devlet daireleri tarafından diploma kelimesi yerine "berat, mektup, belge" mânalarına gelen *charta*, *epistola*, *littera*, *pagina*, *briet* ve *urkun* de kelimeleri kullanılmıştır. Fransızca'da *diplôme* "şehâdetnâme, berat, imtiyaz" anlamlarını taşımakta; aynı kökten ge-

len *diplomatik* ise "şehâdetnâme, imtiyaznâme ve eski ahid ve kanunlarla berat vb. şeyleri halletme fenni", daha geniş anlamda "hukukî ve idarî önem taşıyan belge ve resmî kayıtları malzeme ve muhteva yönünden inceleyen bilim dalı" şeklinde tarif edilmektedir. *Diplomatika* olarak da kullanılan *diplomatik*, çeşitli belgelerin yazılış tarz ve şartları, kullanılma yerleri, ihtiva ettiği unsurları ve zaman içinde belgelerin özelliklerinde meydana gelen değişiklikleri inceler.

Diplomatîğin bir ilim olarak ortaya çıkması pratik bir ihtiyaçtan doğmuştur. Ortaçağ Avrupası'nda savaşlar sonucu kaybolan belgelerin yenilenmesi sırasında sahtelerinin de düzenlenmiş olması hakikî ve sahte belgelerin tesbiti işini gündeme getirmiş ve bunların özelliklerinin belirlenmesi konusundaki çalışmalar neticesinde de diplomatik ilmi ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyıl sonlarında Milanolu piskoposluk üyelerinin, hakikiliğinden şüphelenerek incelenmek üzere papalığa gönderdikleri, Papa III. Innocent (1198-1216) tarafından yazıldığı iddia edilen mektubun sahte olduğu anlaşılınca gerçekte sahte bir belgenin farkları papalıkça ortaya konmaya çalışıldı. Bundan sonra diplomatikle ilgili bazı çalışmalar yapıldı; hatta Cizvit Daniel van Papebroeck, 1675'te yayımlanan *Acta santrum*'daki yazısında Saint Denis Manastırı'ndaki krallık belgelerinin hepsini ayırım yapmaksızın sahte olarak vasıflandıracak kadar ileri gitti. Diplomatik hakikî mânada ilim olma hüviyetini, ancak Fransız Bénédictin tarikatı mensubu olan Dom Jean Mabillon'un 1681'de Latince olarak kaleme aldığı *De re diplomatica libri sex* adlı eseriyle kazandı. Bu eserle arşiv belgelerinin özellikleri tesbit edilerek araştırma ve inceleme usullerinin temelleri atıldığı gibi hakikî ve sahte belgelerin ayırt edilmesi hususunda kaideler de kondu.

Jean Mabillon'un eserini, XVIII. yüzyılda diğer Avrupa devletlerinde diplomatik üzerine yayımlanan kitaplar takip etti. İngiltere'de Madox *Fomulare Anglicanum* (1702), İtalya'da Maffei *Istoria Diplomatica* (1727), Fransa'da René Prosper Tassin ve Charles François Toustain *Nouveau traité de diplomatique* (I-XV, Paris 1750-1765); D. de Vaines, *Dictionnaire de Diplomatique Gatterer, Elementa Artis Diplomaticae* (Göttingen 1765), Schoneman, *Essai de système général de diplomatique* (I-II, Hamburg 1801) adlı eserleriyle diplomatik ilmine

yenilikler getirdiler. İlk diplomatik öğretimi yapan müessese olan Ecoles des Chartes ise 1821'de Fransa'da açıldı; bunu XIX. yüzyılın ortalarında Viyana ve diğer Avrupa ülkelerinde açılanlar takip etti.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

İslâm Devletlerinde Diplomatik. Diplomatîğin tarihi İslâm'da Hz. Peygamber zamanına kadar gider. Bu konuda yapılacak araştırmalara ışık tutacak malzeme, bugüne ulaşabilmiş az sayıdaki belgeden ziyade kâtipler ve diğer görevliler için kaleme alınmış çeşitli türden eserlerdir. Hicrî ilk asırlardan itibaren düzenlenmiş olan evrak ve defterlerin nasıl tutulması gerektiği konusunda oldukça iyi ve sistemli şekilde hazırlanmış el kitapları metodik olarak ele alındığında bunların birer diplomatik kitabı olduğu görülür. Çünkü modern diplomatîğin ele aldığı bütün konular, bu erken dönem inşa ve kütüb kitaplarında bulunmaktadır. Nitekim Kalkaşendî (ö. 821/1418), kendi zamanına kadar bu alanda yapılan belli başlı çalışmaları görüp *Şubhu'l-a'sâ fî şinâ'ati'l-inşâ* adıyla on dört ciltlik bir İslâm diplomatik ansiklopedisi meydana getirmiştir.

Câhiliye dönemi Arap toplumunda oldukça zengin şifahî kültür ve edebiyatın bulunmasına karşılık yazılı evrak geleneğinin çok zayıf olduğu bilinmektedir. 610 yılında İslâmiyet'in ortaya çıkışı hemen her konuda yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, 622'de hicretle birlikte Medine şehir devletinin kurulması ise devlet geleneğinde yeni bir devir başlatmıştır. Hz. Peygamber'in dinî bir lider, devlet başkanı ve orduların kumandanı olması onun dinî, siyasî ve askerî alanlarda kararlar almasını, civarındaki kabileler ve devletlerle, hatta Bizans ve Sâsânî gibi o dönemin en büyük iki imparatorluğu ile temasa geçmesini, yazışmalar yapmasını zarurî kılmıştır. İbn Sa'd Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektuplarını eserinde bir araya getirmiştir (*eṭ-Ṭabakât*, I, 258-291). O oldukça yoğun sayılabilecek bu yazılı muhaberat Arap dünyası için tamamen yeni olan yazışma ilmini ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber kalem ve mürekkebin kullanılış biçimi, yazının tertibi, kimlere nasıl hitap edileceği, besmele, selâm, dua ifadeleri, mühür ve tarih koyma gibi modern diplomatik ilminin temel konuları ve problemleriyle bizzat ilgilenmiş, mektup ve yazılar yazdırırken istihdam